

УДК 327(430):94"18/19"

Івасюк Г. О.

РОЛЬ ОСОБИСТОСТІ В СТАНОВЛЕННІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ НІМЕЧЧИНИ

У статті мова йде про вплив особистості, зокрема видатних німецьких канцлерів О. Бісмарка, К. Аденауера та Г. Коля, на розвиток і становлення зовнішньополітичної доктрини Німеччини. Переломні моменти німецької історії вимагали рішучих дій і лідерських якостей з метою зміни зовнішньополітичних традицій та впровадження інновацій. Провідні політики справили вирішальний вплив на створення та зміцнення не лише зовнішньої політики, але й німецької держави загалом.

Ключові слова: зовнішня політика Німеччини, формування німецької держави, Отто фон Бісмарк, Конрад Аденауер, Гельмут Коль.

Ивасюк Г. А. Роль личности в формировании внешней политики Германии

В статье речь идет о влиянии личности, в особенности выдающихся германских канцлеров О. Бисмарка, К. Аденауэра и Г. Коля, на формирование внешнеполитической доктрины Германии. Переломные моменты в германской истории требовали решительных действий и лидерских качеств для изменения внешнеполитической традиции и внедрения инноваций. Эти политики оказали влияние не только на создание германской внешней политики, но и государства в целом.

Ключевые слова: внешняя политика Германии, формирование германского государства, Отто фон Бисмарк, Конрад Аденауэр, Гельмут Коль.

Ivasyuk G. O. The Influence of the personality on the forming of German foreign policy

The article focuses on the influence of prominent German chancellors O. Bismark, K. Adenauer and H. Kohl on the forming of German foreign policy. The turning points in the German history required decisive action and leaders' qualities to change the foreign policy traditions and implement the innovations. Just these politics influenced not only upon the German foreign policy but upon the German state.

Key words: foreign policy of Germany, forming of the German state, Otto von Bismark, Konrad Adenauer, Helmut Kohl.

Зовнішня політика Німеччини, як і будь-якої іншої держави, визначається низкою раціональних факторів, які не можуть не враховувати провідні політики при формуванні зовнішньої політики. Проте в переломні моменти історії, коли вирішується питання про існування держави, її орієнтири в зміненому міжнародному середовищі чи просто в кризові моменти визначальна роль у творенні зовнішньої політики належить людям, що знаходяться біля керма держави. В німецькій політичній історії було чимало переломних моментів, не було ні неперервної політичної традиції, ні сталих підходів до ведення зовнішньої політики, ні стабільного міжнародного середовища. Але на кожному з етапів німецької історії з'являвся лідер, який мав своє бачення місця країни у світі та вносив певні зміни в концепцію зовнішньої політики Німеччини. Ці інновації частково були зумовлені зміною міжнародного середовища і розвитком в світі загалом, частково – цінностями та стереотипами поведінки в німецькому суспільстві, і, нарешті, особистим творчим та інтелектуальним потенціалом лідера. Такими лідерами для Німеччини були Отто фон Бісмарк, Конрад Аденауер та Гельмут Коль. Оскільки їх досягнення у зовнішній політиці значною мірою заклали провідні позиції Німеччини в світі на сьогодні, а їх погляди відобразились і на сучасній зовнішньополітичній доктрині німецької держави, існує необхідність проаналізувати роль

О. Бісмарк, К. Аденауера та Г. Коля у формуванні зовнішньої політики Німеччини.

Загалом існує досить об'ємний масив досліджень політичного та життєвого шляху німецьких канцлерів. Російський правознавець В. Баєв аналізує політичні і правові погляди Отто фон Бісмарка, пояснюючи конституційні засади формування німецької державності [1]. Інформаційний ресурс «История в лицах» пропонує матеріал про геополітичні погляди Отто фон Бісмарка [7]. Ф. Бух комплексно досліджує формування зовнішньої політики Німеччини в епоху К. Аденауера [10]. Ю. Райхель розглядає життєвий шлях і політичну кар'єру Конрада Аденауера, детально зупинившись і на його зовнішньополітичних поглядах [6]. Цікаву розвідку оприлюднив О. Підлуцький у часописі «Дзеркало тижня» [5]. У статті «Бойові слони не здаються» відображено життєвий шлях і зовнішньополітичні досягнення канцлера Гельмута Коля [2]. Цікаву інформацію про зовнішньо-та внутрішньополітичні досягнення Г. Коля подає і веб-ресурс Qoos.ru – “Знаменитые люди мира” [3]. С. Бірлінг вивчає фази розвитку зовнішньої політики Німеччини після 1945 р., відповідні їм напрями зовнішньої політики та суб'єкти прийняття зовнішньополітичних рішень [8]. Л. Колшен також досліджує еволюцію зовнішньої політики Німеччини в контексті поетапного зародження нових векторів після 1945 р. [11]. В. Бредов пояснює причини німецького успіху після програшу у Другій світовій війні, приділяючи значну увагу питанням німецької єдності та безпеки [9]. У праці А. Шільдта та Д. Зігфріда детально описано процес зміни внутрішньо-та зовнішньополітичних цінностей в Німеччині після 1945 р. [12]. Однак роль трьох канцлерів в історії Німеччини у контексті тих завдань, які стояли перед німецькою нацією у переломні історичні періоди, потребує подальшого вивчення.

Тому метою даного дослідження є вивчення внеску Отто фон Бісмарка, Конрада Аденауера та Гельмута Коля в еволюцію зовнішньої політики Німеччини. Завдання включають аналіз основних підходів вищезгаданих канцлерів до принципів зовнішньої політики Німеччини, а також змін зовнішньої політики Німеччини у кризові моменти існування німецької держави під керівництвом даних канцлерів; виявлення співвідношення між традиціями та інноваціями у зовнішній політиці Німеччини на прикладі діяльності Отто фон Бісмарка, Конрада Аденауера та Гельмута Коля; вплив ідей та досягнень цих канцлерів на сучасну політику Німеччини.

На той момент, коли Отто фон Бісмарк став канцлером Пруссії, Німеччини як держави не існувало і німецькі землі перебували у складі Священної Римської імперії – аморфного утворення, в якому за лідерство змагалися Пруссія та Австрія. Ідея німецької єдності була центральною темою в німецьких політичних елітах, проте жоден з правлячих домів не хотів поступитися владними повноваженнями, а сформовані центри сили в Європі, зокрема Англія, Франція та Росія, навряд чи зраділи б появі нового потужного конкурента. Тому німецькі землі потребували компромісної моделі німецької національної держави, яка не б амбіцій правлячих домів і в той же час забезпечувала функціонування єдиної держави, а не союзу держав. З цією метою необхідно було запропонувати таку концепцію зовнішньої політики новоутвореної держави, яка змогла б подолати перешкоди на шляху формування державності враховуючи чинник існування інших європейських центрів сили.

Отто фон Бісмарк запропонував вирішення цих проблем, яке виявилось досить ефективним. Спершу він досягнув внутрішньополітичного консенсусу, створивши федеративну монархію, в якій Пруссія була першою серед рівних. Закріпити гегемонію пруського монарха було можливо тільки за умови федеративного устрою Німеччини, при якому діяльність виборної палати парламенту обмежувалася повноваженнями палати земель, а в останній, в свою чергу, переговорами шляхом досягалася гегемонія Пруссії. Держава Бісмарка будувалася на основі авторитарної моделі, що було виправдано на період об'єднання німецьких земель. Сам канцлер намагався гальмувати утворення повноцінної партійної системи в Німеччині [1]. Все це призвело до домінування консервативної ідеології в німецькому політикумі та суспільстві, сприяючи виникненню і розвитку підданської політичної культури, яка зробила можливим у майбутньому прихід до влади диктатора в

Німеччині.

Щоб забезпечити зовнішньополітичні умови для німецької державності, Отто фон Бісмарк мав створити місце в європейському балансі сил для нової потуги, тобто визначити німецьку стратегію поведінки відносно Англії, Австрії, Франції та Росії. Військовим шляхом він ослабив Австрію, щоб та не створювала Пруссії конкуренції в процесі об'єднання німецьких земель, проте не допустив її повного розгрому, оскільки вважав стратегічним союзником. До таких союзників він відносив й Італію, закладаючи, тим самим, основу для формування Троїстого союзу. Найбільшою загрозою для Німеччини Бісмарк вважав створення «коаліції Кауніца» між Англією, Францією та Росією і тому обрав різну тактику щодо цих держав. Вважаючи найбільш небезпечною Францію і прагнучи її послаблення, «залізний канцлер» спровокував німецько-французьку війну. Оскільки новостворена Німеччина мала значні військово-морські та колоніальні амбіції, Бісмарк будував відносини з Англією як з основною суперницею в цій сфері, вкрай обережно, не вступаючи у відкритий конфлікт, але і не розраховуючи на союзницьку співпрацю. Що стосується Росії, він неодноразово наголошував на згубності для Німеччини війни з нею, тому намагався прив'язати Росію до Німеччини як дипломатичними, так і економічними методами.

На думку Бісмарка, вже саме географічне положення Німеччини в центрі Європи зобов'язує її правителів перебувати в центрі всіх протиріч як на заході, так і на сході. Ця ситуація дає, з одного боку, можливість встановити свою гегемонію в Європі, причому виключно дипломатичними, невійськовими методами, але з іншого боку може призвести до великих втрат для Німеччини в разі спроби встановлення гегемонії прямим збройним шляхом. Здійснення такої політики, за логікою Бісмарка, тісно пов'язане з існуванням стратегічного союзу Німеччини, Австрії та Росії. Крім того, за допомогою підтримки хороших відносин як з Австрією, так і з Росією Німеччина здатна подолати небезпеку ізоляції на континенті, а також не менш загрозливу небезпеку «коаліції Кауніца» [4].

Бісмарк започаткував концепцію зовнішньої політики Німеччини, що базується на раціональному геополітичному підґрунті, проте він не нехтував і духовно-релігійними чинниками державотворення. На його думку, будь-яка держава, зацікавлена в тривалому існуванні, має будуватися на релігійній, а саме християнській основі [1]. Таким чином, продовжилося формування німецької культурної єдності, започатковане Мартіном Лютером. До християнського підґрунтя політичної культури Німеччина повернулася після поразки у Другій світовій війні, що дало їй змогу подолати суспільну кризу, а на християнській ідеї згодом будувалося підґрунтя об'єднаної Європи, що стало основним напрямом німецької зовнішньої політики.

Як зовнішня, так і внутрішня політика Отто фон Бісмарка впливала з нестабільного, ворожого відносно новоствореної Німеччини середовища. Тому, щоб забезпечити існування держави, вона включала, з одного боку, маневрування між двома гілками парламенту, а з іншого – балансування в системі стратегічних союзів, що потребувало «залізної руки» і маневреності канцлера для підтримання складної системи противаг. На жаль, після відставки Бісмарка імператор Вільгельм II фактично відмовився від «русофільської спадщини» канцлера, яка полягала у підтриманні курсу на стратегічний союз з Росією, і переорієнтував німецьку зовнішню політику на Англію [7]. Він суттєво недооцінював загрозу війни з Росією, що і призвело згодом до ведення війни шляхом двоступеневого наступу – нейтралізувавши суперника на Заході, Німеччина мала перейти до наступу на Схід. Проте ця стратегія мала наслідком формування коаліцій Заходу і Сходу проти Німеччини та поразку у двох світових війнах, що зрештою підтвердило правильність ідей О. Бісмарка.

Дві світові війни, що розвивались для Німеччини за схожим сценарієм, підштовхнули як німецькі еліти, так і західну спільноту до необхідності створення складного балансу між нейтралізацією агресивності та реваншизму з одного боку та створенням підґрунтя для відновлення державного суверенітету та успішного економічного розвитку німецької нації – з іншого.

Передумови для цього змогли виникнути лише після 1945 р. після поразки нацизму, проте майже відразу серед союзників виникли суперечності щодо майбутнього Німеччини. Початкова ідея про єдину і нейтральну державу біла відкинута з утворенням двох держав-сателітів ФРН і НДР, які будувалися за двома різними соціально-економічними і політичними укладами. Обидві німецькі держави були позбавлені свободи маневру і знаходилися під жорстким контролем держав-переможниць. У Східній Німеччині була реалізована модель жорсткої сталіністської диктатури. Водночас західні союзники розпочали переорієнтацію ФРН на ліберальні цінності і тому західнонімецька еліта мала більше шансів розкрити свій творчий потенціал і зробити внесок у розвиток німецької держави.

Роки правління Конрада Аденауера увійшли в німецьку історію як «ера Аденауера», за якої впродовж короткого терміну було не лише відбудовано німецьку економіку, а й досягнуто високого рівня життя та соціальних гарантій, закладено основи нових цінностей та громадянського суспільства, відновлено імідж Німеччини, а також розширено зовнішній суверенітет.

Конрад Аденауер запропонував християнську концепцію побудови німецької держави, яка в чомусь була продовженням ідей Бісмарка, але в той же час відповідала реаліям тогочасного світового розвитку. Спільним було те, що в основу суспільних та зовнішньополітичних цінностей ставилися християнські ідеали. Проте на їх базі формувалися інші суспільні цінності, адже тепер акцент робиться на свободі як породженні християнства, а це є стимулом розвитку громадянського суспільства і демократії, що в свою чергу робить Німеччину невід'ємною складовою західного демократичного світу. Щоб виключити можливість німецької агресії в майбутньому, необхідно було викликати всенародне почуття вини і каяття. За пропозицією філософа Карла Ясперса, це не моральна вина особисто кожного, а колективна метафізична вина поколінь, що відійшли від Бога, кульмінацією цього розвитку став прихід до влади Гітлера. Концепт християнської Європи був одним з найпопулярніших в першому повоєнному десятилітті. З початком «холодної війни» пропагувалося протиставлення європейської свободи, що базувалась на християнстві, і тоталітарного колективізму [12, с. 63–66]. Окрім того, ідеологія ХДС об'єднувала католиків та протестантів, що було важливою умовою суспільного консенсусу і стабільного розвитку.

Відповідно і у сфері зовнішньої політики канцлер повністю притримувався курсу на приналежність Німеччини до західної цивілізації та військово-політичних структур, відкидаючи пропозиції Сталіна здобути державну єдність в обмін на нейтралітет. На думку Аденауера, найбільшою помилкою Бісмарка було маневрування між провідними центрами сили без чіткої орієнтації на один із них [6]. Зрештою, його позиція була не стільки результатом відмови від маневрування, скільки наслідком залежності від західних союзників. Аденауер по праву вважається одним з активних прихильників європейської єдності і, відповідно, активної ролі в ній Німеччини. «Лише включивши в себе вільну Німеччину, – стверджував він, – Європа може побудувати греблю проти червоного потопа» [5]. З цією метою німецький канцлер ініціював початок процесу примирення та взаємоприв'язаності європейських народів, а його основою мали стати Німеччина та Франція. З 1958 по 1962 рр. між Аденауером та де Голлем відбулося 15 зустрічей. Результатом цієї роботи стало підписання 22 січня 1963 р. в Єлісейському палаці Угоди про примирення і дружбу, яка діє й досі [6].

Водночас Аденауер чудово розумів необхідність нормалізації відносин із СРСР. Проте попри підписані угоди про співпрацю та встановлення дипломатичних відносин 1955 р. не відбулося реального зближення сторін, зважаючи на неможливість цього в умовах «холодної війни» [6]. Щоб стерти пам'ять про злочини нацизму проти євреїв, Аденауер згодився заплатити 1,5 млрд. доларів євреям [5]. Це сприяло примиренню з Ізраїлем і покращенню міжнародного іміджу Німеччини. ФРН стає постійним спостерігачем при ООН з 1952 р. Формально 1955 р. зі вступом у НАТО федеративна республіка відновлює свій суверенітет, верховні комісари союзних держав стають послами. Проте західні країни добре засвоїли

уроки ХХ ст., і тому збройні сили ФРН формуються в рамках Альянсу і під його контролем.

Окрім суттєвих зовнішньополітичних досягнень, в епоху К. Аденауера розпочалася зміна політично-культурних цінностей західнонімецького суспільства з підданських на ліберально-демократичні, що сприяло утвердженню нової демократичної культури.

Загалом постать К. Аденауера мала значний вплив на формування німецької нації, який, як і Отто фон Бісмарк, належить до ключових інтеграційних символів Німеччини. Справа К. Аденауера – курс на демократичну та економічну відбудову Німеччини, а також євроатлантичне співробітництво була продовжена наступними канцлерами. Поступово на порядок денний почало виходити питання німецької єдності. Адже лише об'єднана Німеччина могла стати справді лідером в Європі і впливовим гравцем у світовій політиці. Зрозуміло, що у період «холодної війни» ні К. Аденауеру, ні його наступникам не вдавалося досягти ні об'єднання держави, ні формування самостійної зовнішньої політики. Сприятливі умови для німецької єдності створювалися поступово внаслідок зближення між США та СРСР, а також порозуміння між елітами східної та західної Німеччини. Проте радянське керівництво боялося вступу об'єднаної Німеччини в НАТО, просування блоку на схід та порушення балансу сил на користь США. Окрім того, це могло б стати прецедентом для країн соціалістичного табору. З іншого боку, Велика Британія та Франція також не були зацікавлені в утворенні єдиної німецької держави.

Місію об'єднання Німеччини взяв на себе канцлер Гельмут Коль, який і увійшов в історію ХХ ст. як «канцлер німецької єдності». Він підкреслював свою спадковість щодо принципів, закладених попередниками, заявивши, що «те, що створив Аденауер, ми хочемо не лише зберегти, а й розвинути далі відповідно до принципів, які він поклав в основу християнсько-демократичної політики» [5]. Основний акцент Г. Коль зробив на економічну і соціальну політику. При ньому країна в 80-ті роки стала найбільшим експортером. Утвердилося положення західнонімецької марки шляхом стимулювання приватного підприємництва. Рівень життя в Німеччині став одним з найвищих в західному світі [3]. Все це сприяло утвердженню іміджу Західної Німеччини як європейського лідера з найвищим рівнем життя і стало потужною альтернативою тоталітарної і економічно неефективної моделі НДР, що, зрештою, і виявилось вирішальним чинником краху комуністичного ладу. В області зовнішньої політики Г. Коль, зберігаючи тісні відносини зі Сполученими Штатами, паралельно домігся розвитку співробітництва з СРСР, ставши найближчим західним партнером М. Горбачова. В цілому Г. Коль був гарячим прихильником інтеграції Європи, отримавши прізвисько «канцлера двох Є – єдності і євро» [2].

Коль став першим канцлером об'єднаної Німеччини, преса назвала його «Бісмарком ХХ століття». Процес приєднання НДР до ФРН був досить складним і тривалим, він супроводжувався значними соціальними та економічними труднощами [2]. Додаткові проблеми економічного і фінансового характеру становили повернення в Німеччину етнічних німців, які до того ж не без труднощів інтегрувалися в німецьке суспільство, і все це викликало незадоволення в Німеччині [2].

Інше дітище Г. Коля – процес європейської економічної інтеграції – також стикався із труднощами, адже він загрожував стабільності німецької марки. В той же час у Німеччині було велике безробіття, а вона і так робила найбільші фінансові внески в ЄС. Чимало країн-членів ЄС були проти розширення, однопартійці виступали за вирішення внутрішніх проблем, проте канцлер Коль наполегливо добивався свого. Сенс цієї перемоги для нього – бачення об'єднаної Європи, яку не потрясають війни і взаємна недовіра, у якій гроші витрачають не на новітні системи озброєння, а на добробут [2]. Але, незважаючи на політичні досягнення історичного масштабу, амбіційні проекти канцлера коштували німцям надто дорого, і внаслідок скандалу з фінансуванням ХДС та невирішених внутрішньополітичних проблем на виборах 1998 р. Коль і його коаліція зазнали поразки, а уряд очолив соціал-демократ Герхард Шредер [3]. Проте Г. Коль залишив помітний слід у політичній історії німецької держави як канцлер єдиної Німеччини.

Аналіз політики трьох провідних німецьких лідерів дає можливість проаналізувати зовнішню політику крізь призму традицій та інновацій. Отто фон Бісмарк заклав консервативну традицію формування німецької нації і держави, засновану на християнських цінностях. Іншою традицією стало політичне маневрування між провідними європейськими центрами сили з метою уникнення війни з коаліціями. Ці обидві традиції з відповідними модифікаціями були запозичені його політичними нащадками. К. Аденауер з метою духовного очищення німецького народу від нацизму зміцнив християнські начала внутрішньої політики. Він до певної міри зберігав традицію зовнішнього маневрування, хоча й у обмеженому вигляді. Г. Коль повернув єдиній Німеччині повний суверенітет і перетворив її на лідера європейської економічної і політичної інтеграції. При цьому християнські принципи соціальної солідарності були основою розвитку німецького суспільства.

Список використаних джерел і літератури

1. Баев В. Г. Политические и правовые взгляды канцлера Германии Бисмарка / В. Г. Баев // Государство и право. – 2008. – № 6 – С. 88–94.
2. Бойові слони не здаються: Політичний портрет канцлера ФРН доктора Гельмута Коля [Електронний ресурс] // День. – 19 вересня 1998. – № 179. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/114468>
3. Гельмут Коль [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.qoos.ru/people/politicians/helmutkohl/>
4. Замшелов А.. Железний канцлер Отто фон Бисмарк [Електронний ресурс] / Алексей Замшелов, Павел Черноморский // Всемирная история в лицах. – Режим доступу : <http://vivil.ru/bismark/bismark.php>
5. Підлуцький О. Конрад Аденауер: батько нової Німеччини [Електронний ресурс] / О. Підлуцький // Дзеркало тижня. – 21–27 січня 2006. – № 2 (581). – Режим доступу : http://dt.ua/SOCIETY/konrad_adenauer_batko_novoyi_nimechchini-45649.html
6. Райхель Ю. Найрозумніший німецький державний діяч із часів Бісмарка [Електронний ресурс] // День. – 31 жовтня 2009. – № 19. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/282616>
7. Русско-германский союз по Бисмарку [Електронний ресурс] // Всемирная история в лицах. – Режим доступу : <http://vivil.ru/bismark/souyz.php>
8. Bierling S. G. Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland: Normen, Akteure, Entscheidungen München [u.a.] / Stephan G. Bierling. – Oldenbourg : 2005. – 355 s.
9. Bredow W. Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland / Wilfried Bredow. – Wiesbaden : Verl. für Sozialwiss, 2008. – 305 s.
10. Buch F. Große Politik im Neuen Reich: Gesellschaft und Außenpolitik in Deutschland 1867–1882 / Florian Buch. – Kassel : Kassel Univ. Press, 2004. – 683 s.
11. Colschen L. Deutsche Außenpolitik / Lars Colschen. – Paderborn : Fink, 2010. – 457 s.
12. Schildt A. Deutsche Kulturgeschichte: die Bundesrepublik – 1945-bis zur Gegenwart / Schildt A., Siegfried D. – Bonn : Bundeszentrale für politische Bildung, 2009. – 696 s.